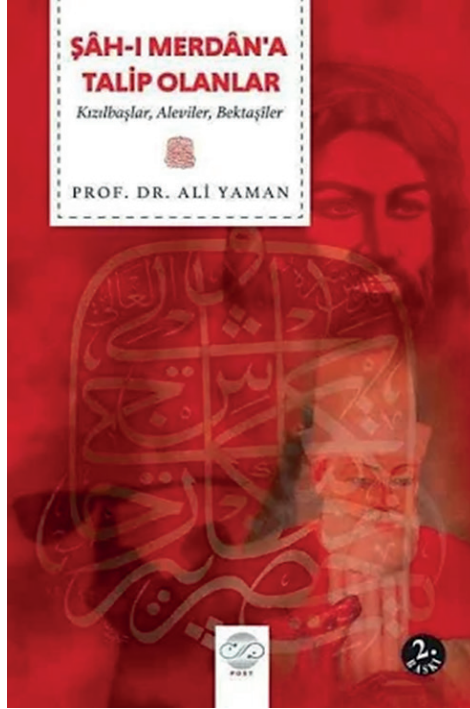

Yaman, Ali (2024). *Şâh-ı Merdân'a Talip Olanlar: Kızılbaşlar, Aleviler, Bektaşîler (Temel Bilgiler)*. İstanbul: Post Yayınevi. 255 Sayfa. ISBN: 9786256297227.

Berkay KOÇYİĞİT *

Prof. Dr. Ali Yaman'ın Alevilik araştırmalarındaki akademik birikimi ile dedelik geleneği içindeki konumu, Aleviliği hem içeriden hem de bilimsel bir perspektiften değerlendirebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu birikimin ürünü olan *Şâh-ı Merdân'a Talip Olanlar: Kızılbaşlar, Aleviler, Bektaşîler* adlı eser, Aleviliği tarihsel, inançsal, ritüel ve kültürel boyutlarıyla ele alan kapsamlı bir çalışma niteliğindedir. Eserin “Giriş”, “Tarih”, “İnanç-İbadet-Erkân”, “Edebiyat, Müzik ve Sanat” ile “Alevi

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, Alevi Bektaşî Kültürü Ana Bilim Dalı, berkaykocyigit.c@gmail.com, ORCID: 0009-0004-6166-5935.

Talep ve Bildirgeleri” şeklinde yapılandırılmış beş ana bölümden oluşması, Alevi inanç sisteminin çok katmanlı yapısını sistematik bir kurgu içinde inceleme amacını yansıtmaktadır. Bu bölümlerle, araştırmacılar ile Alevi geleneklerini anlamak isteyen okurlar için bütünlüklü bir kavramsal rehber sunulmaktadır.

İncelemesi yapılan eserin iki ayrı baskısının bulunması, çalışmanın gelişim sürecini göstermesi açısından dikkat çekicidir. İlk baskı 2022 yılında La Kitap Yayıncılık tarafından yayımlanmış, ikinci baskı ise yazar tarafından gözden geçirilerek 2024 yılında Post Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. İlk baskının 271, ikinci baskının ise 255 sayfadan oluşması, içerikte çeşitli düzenlemelerin ve güncellemelerin yapıldığına işaret etmektedir. Bu farklılık, yazarın alan yazındaki güncel gelişmeleri dikkate alarak metni yeniden yapılandırıldığını, bazı bölümleri sadeleştirdiğini veya daha güçlü bir tematik bütünlük sağlamak adına yeniden düzenlemelere gittiğini göstermektedir. Böylece eser hem güncel araştırma verileri hem de yazarın alan tecrübesi doğrultusunda geliştirilmiş bir referans kaynağı niteliği kazanmıştır.

Eserde Alevi inanç sisteminin temel kavramları, tarihsel arka planı ve uygulama alanları sistemli ve izlenebilir bir biçimde sunulmaktadır. Bölümlerin düzenleniş biçimi, okuyucunun Aleviliğin kavramsal temellerini, ritüel pratiklerini ve kültürel üretim alanlarını bütüncül bir bakışla değerlendirebilmesini sağlamaktadır. Bu yapı, özellikle Alevilik üzerine akademik çalışma yapan araştırmacıların, inanç sistemi ile tarihsel süreçler arasındaki ilişkiyi daha açık biçimde değerlendirmelerine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda eserin tematik akışı, Aleviliğin tarihsel oluşumundan güncel taleplerine kadar uzanan geniş bir perspektifi tutarlı bir çerçeve içinde ortaya koymaktadır.

Eserin “Giriş” bölümü (s. 23–49), Alevi inanç sistemini anlamada temel bir anahtar niteliği taşıyan terminolojik çerçeveyi ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Bu kapsamda “Şii”, “Kızılbaş”, “Rafîzî”, “Bektaşî” ve “Caferî” gibi kavramların tarihsel bağlamları, farklı dönemlerde kazandıkları anlamlar ve toplumsal kullanımları tartışılmaktadır. Yaman, bu terimlerin doğru ve yerinde kullanılmasının, Alevi inanç sistemi üzerine yapılacak bilimsel değerlendirmelerin sağlıklı bir temelde ilerleyebilmesi açısından zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, söz konusu kavramların tarihsel süreçlerde farklı niyetler ile kimi zaman ötekileştirici veya indirgemeci bir yaklaşımla kullanılması, tartışmaların yönünü olumsuz etkileyebilmekte ve yanlış algıların yerleşmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle terminolojinin açıklığa kavuşturulması

hem akademik literatür hem de toplumsal algı düzeyinde önemli bir ihtiyaç olarak sunulmaktadır (s. 23–49).

Terminolojik çerçevenin ardından bölüm, Alevi inanç sisteminin dayandığı sözlü gelenek ve yazılı kaynaklara odaklanmaktadır. Bu kısımda sözlü geleneğin tarihsel ve kültürel taşıyıcılığı ön plana çıkarılırken kuşaklar arası aktarımın niteliği ve sözlü belleğin topluluk içindeki belirleyici rolü tartışılmaktadır. Buna paralel olarak yazılı kaynakların nitelikleri, dolaşım alanları ve içerik düzenleri hakkında bilgi sunulmakta; yazılı geleneğin sözlü gelenekle ilişkisi bağlamında ortaya çıkan tartışma başlıklarına değinilmektedir. Yaman, sözlü geleneğin zaman içinde değişen toplumsal koşullar doğrultusunda geçirdiği dönüşümleri değerlendirirken yazılı kaynakların bu dönüşüm içindeki tamamlayıcı veya sınırlayıcı etkilerine de işaret etmektedir (s. 27–43).

Bölümün devamında “Kimlik, Nüfus ve Coğrafi” dağılım başlıkları ele alınmaktadır. Bu çerçevede Alevi toplulukların tarihsel yerleşim alanları, özellikle ulaşımı güç dağlık bölgelerde yoğunlaşmalarının sosyal örgütlenme üzerindeki etkileri ve merkezi otoriteden uzak yaşama pratiklerinin topluluk yapısını biçimlendiren bir unsur olduğu vurgulanmaktadır. Yaman, bu yerleşim örüntülerinin kapalı bir toplumsal yapıyı ve dayanışmaya dayalı bir cemaat örgütlenmesini beslediğini ifade etmektedir. Ayrıca 1960’lı yıllarla birlikte ivme kazanan kentleşme ve modernleşme sürecinin etkisiyle Alevi toplulukların büyük kentlere yönelen yoğun göç hareketi ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Bu bağlamda yurtiçinde İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropollere; yurtdışında ise özellikle Almanya başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine gerçekleşen göç, topluluk yapısında köklü dönüşümlere yol açan önemli bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Göçün yarattığı sosyokültürel değişim, kimlik algısının yeniden yapılanması ve kurumsallaşmanın gelişim süreci de bu çerçevede tartışılmaktadır (s. 43–51).

Genel olarak “Giriş” bölümü, terminolojik çerçeveyi açıklığa kavuşturmakta; sözlü ve yazılı geleneğin niteliğini ortaya koymakta; kimlik, nüfus ve coğrafi dağılıma ilişkin değerlendirmelerle Alevi topluluklarının tarihsel ve sosyolojik bağamlarını ana hatlarıyla sunmaktadır. Bu yaklaşım, eserin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılandırılacak olan toplumsal, kültürel ve tarihsel dönüşümlere sağlam bir zemin hazırlamakta; okuyucunun Alevi inanç sisteminin çok katmanlı yapısını kavraması için gerekli teorik altyapıyı oluşturmaktadır (s. 23–49).

Eserin ikinci bölümünü oluşturan “Tarih” başlıklı kısım (s. 52–140), Alevi inanç sisteminin tarihsel gelişimini kronolojik bir yaklaşımla inceleyen kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. On altı başlık altında yapılandırılan bu bölüm, Aleviliğin oluşum sürecini etkileyen siyasal, toplumsal ve kültürel dinamikleri birbirleriyle ilişkili biçimde ele almaktadır. İlk alt başlıklarda Hz. Muhammed’in vefatının ardından ortaya çıkan siyasal rekabet ortamı, toplumsal gruplaşmalar, erken dönem mezhepleşme hareketleri ve halifelik kurumuna dair tartışmalar incelenmektedir. Bu tartışmaların yalnızca siyasal bir ayrışma değil, ilerleyen dönemlerde inançsal ve kültürel çeşitliliğin zeminini oluşturan tarihsel süreçler olduğu vurgulanmaktadır. Bunu takiben Alevi inanç sisteminin şekillenmesinde belirleyici rol oynayan temel kırılma noktaları değerlendirilmekte; söz konusu tarihsel olayların ilerleyen yüzyıllarda ortaya çıkan inanç ve kimlik yapılarını nasıl etkilediği tartışılmaktadır.

Bu bağlamda Şii-Sünni ayrışmasına zemin hazırlayan olayların tarihsel arka planı, İslam’ın yayılma sürecinde Türk ve Fars kültürel havzalarıyla kurulan temasların etkileri, Aleviliğin oluşum sürecini besleyen entelektüel ve mistik akımların ortaya çıkışı üzerinde durulmaktadır. Babai Hareketi, Yesevilik, İsmaililik, Haydarilik ve Hurufilik gibi tasavvufi yönelimlerin gelişimi, ilham kaynakları ve birbirlerinden ayırdıkları noktalar tarihsel bağlamları içinde değerlendirilmektedir. Bunun yanında Osmanlı-Safevi ilişkilerinin belirlediği siyasal ortamın Alevi toplulukların konumunu ve algılanış biçimlerini etkileyen önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir. Bölümde ayrıca sufiler, abdallar, babalar, dedeler ve ahilerin yayılma sürecindeki rolleri ele alınmakta; bu toplulukların inancın aktarımı, kurumsallaşması ve sosyal örgütlenme üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Böylece Alevi geleneğinin oluşum ve yayılış sürecinin çok katmanlı bir tarihsel zemin üzerinde geliştiği ortaya konulmaktadır (s. 52–66).

“Tarih” bölümünün dikkat çeken alt başlıklarından biri “Kızılbaş Aleviler Hakkında Fermanlar ve Fetvalar, İftiralar” kısmıdır. Bu kısımda Alevi topluluklara yönelik tarihsel süreçte üretilen dışlayıcı söylemler, resmi ve gayriresmî uygulamalar ile bu söylemlerin ortaya çıkış nedenleri analiz edilmektedir. Alevi adlandırmalarının zaman zaman pejoratif anlamlarda kullanıldığı; özellikle mum söndü gibi iftiraların hangi bağlamlarda ortaya çıktığına dair değerlendirmeler sunulmaktadır. Bu tarihsel söylemlerin topluluk kimliği üzerinde bıraktığı etkiler ve söz konusu olumsuz imajların hangi sosyal, siyasal ve kültürel koşullarda üretildiği ele alınmaktadır. Bölümde ayrıca yakın dönem olaylarına -Sivas Katliamı, Karaca Ahmet Cemevi Olayı, Gazi Mahallesi

Olayları ve Kızılbaş kavramına ilişkin güncel tartışmalar- yer verilerek tarihsel süreç ile güncel gelişmeler arasındaki devamlılık ilişkisi gösterilmektedir. Böylece Alevi topluluklarının tarih boyunca karşılaştığı dışlayıcı tutumların farklı dönemlerde değişen biçimlerle yeniden üretildiği ortaya konulmaktadır (s. 66–123).

Bölümün sonunda Alevi inanç sisteminde önemli yere sahip tarihsel şahsiyetlere dair kısa tanıtımlar bulunmaktadır. Şâh-ı Merdân Hz. Ali, Hz. Fatıma, Kerbela Şehidi İmam Hüseyin, Hallâc-ı Mansur, Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Şah İsmail Hatayî, Pir Sultan Abdal, Abdal Musa Sultan, Karaca Ahmed Sultan ve Balım Sultan gibi önderlerin yaşamlarına ve Alevi düşünce dünyasına katkılarına yer verilmektedir. Ayrıca bu şahsiyetlere ait özdeyişlerin bölümde sunulması, tarihsel, düşünsel ve edebî çerçevenin bir arada ve tutarlı bir şekilde tamamlanmasını sağlamaktadır (s. 123–140).

Eserin üçüncü bölümünü oluşturan “İnanç–İbadet–Erkân” (s. 141–185) kısmı, Alevi inanç sisteminin öğretisel yönünü ortaya koyan temel bölümlerdendir. Bu bölümde tarihsel etkileşim alanları, ibadet biçimleri, ritüel pratikleri, kutsal günler ve kurumsal yapılar ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Dedelik kurumu, musahiplik geleneği ve düşkünlük uygulamaları gibi Aleviliğin toplumsal örgütlenme yapısını belirleyen unsurlar, inanç sistemiyle ilişkileri bağlamında değerlendirilmekte; bu kurumların tarihsel sürekliliği ve topluluk içindeki işlevleri tartışılmaktadır. Bölüm, Aleviliğin ritüel düzenini, erkân yapısını ve ibadet anlayışını açıklayan başlıklarıyla inanç sisteminin öğretisel temelini oluşturmaktadır.

Bu çerçevede Alevi inanç sistemi tarih boyunca farklı coğrafyalar ve kültürel geleneklerle temas hâlinde olmuş; bu etkileşimler belirli dönemlerde hem inanç yapısında hem de ritüel pratiklerde çeşitli dönüşümlere yol açmıştır. Yaman, Alevi inanç sisteminin özü merkeze alan yaklaşımını ve şekilciliğe mesafeli duruşunu vurgulamakta; zahirî ve bâtını yorumların bu yaklaşım içindeki konumunu değerlendirmektedir. Böylece “İnanç–İbadet–Erkân” bölümü, Alevi teolojisinin temel kavramlarını, ritüel düzenin yapısını ve ibadet anlayışının içsel mantığını bir araya getirerek sunmakta; bu yönüyle eserin genel yapısı içinde öğretisel boyutu oluşturmaktadır.

Eserin dördüncü bölümünü oluşturan “Edebiyat, Müzik ve Sanat” (s. 186–210) kısmı, Alevi inanç sisteminin kültürel üretim alanlarını ele alan önemli bir bölüm niteliğindedir. Bu bölümde, Alevi-Bektaşî geleneğinin sözlü kültüre dayalı yapısı, edebî türlerin inanç aktarımındaki işlevi ve ozanlık geleneğinin toplumsal konumu

değerlendirilmiştir. Bölümün girişinde sözlü geleneğin sürekliliğini sağlayan unsurlar arasında yer alan nefeslerin halk diliyle oluşturulmasının aktarım sürecini kolaylaştırdığı belirtilmekte; bu yönüyle Alevi geleneğinde ozanlığın hem kültürel hem de inançsal bir taşıyıcı olarak üstlendiği rol vurgulanmaktadır. Ozanlık geleneğinin kuşaklar arası aktarımında sahip olduğu işlev, inanç sisteminin ritmik, estetik ve öğretisel yönleriyle ilişkilendirilmekte ve bu geleneğin topluluk belleği üzerindeki belirleyici etkisine dikkat çekilmektedir (s. 186–196).

Alevi-Bektaşî edebiyatında mizah ve eleştirinin kullanımına ilişkin bölümde, bu türlerin topluluk içindeki işlevsel yönleri gösterilmekte ve örnek fıkralar üzerinden edebî pratiklerin öğretici ve düşündürücü niteliği ortaya konulmaktadır. Bu edebî formlar, inanç ilkelerinin pekiştirilmesine katkı sunan ve toplumsal olayların eleştirel bir bakışla yorumlanmasına imkân tanıyan önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Devam eden kısımda âşıklık-ozanlık geleneğinin tarihsel sürekliliği ve Alevi topluluklarındaki yeri ele alınmakta; bu bağlamda “Yedi Ulu Ozan” olarak anılan Nesimî, Şah Hatayî, Fuzulî, Yeminî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet ve Virânî’nin yaşamları ve edebî miraslarına ilişkin kısa tanıtımlar sunulmaktadır. Bu tanıtımlar, Alevi-Bektaşî edebiyatının tarihsel akışını belirleyen temel figürlerin düşünsel, estetik ve öğretisel katkılarını öne çıkarmaktadır (s. 197–203).

Bölümün önemli başlıklarından biri semahın Alevi inanç sistemi içerisindeki konumudur. Yaman, semahın folklorik bir gösteri olarak değil, ritüel düzeninin temel bir parçası olarak ibadet bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede semahın ritüel içindeki işlevi, inanç sistemiyle olan bağı ve cem erkânındaki yeri öne çıkarılmaktadır. Yazar, semahın estetik bir dans olmadığı; ibadet, teslimiyet ve birlik anlayışını yansıtan kutsal bir pratik olduğu görüşünü okuyucuya aktarmaktadır (s. 203–208).

Bölümün son kısmı Alevi kültüründe sanatın yeri üzerinedir. Yaman, Alevilikte müziğin yanı sıra resim ve heykel geleneğinin de yaygın biçimde kullanıldığını belirtmekte; bu sanat türlerinin inanç ve estetik anlayışla ilişkisini genel çizgileriyle ele almaktadır. Böylece “Edebiyat, Müzik ve Sanat” bölümü, Alevi geleneğinin sözlü, görsel ve işitsel kültür alanlarını bir bütünlük içinde sunarak eserin genel tematik yapısını tamamlamaktadır (s. 208–210).

Eserin beşinci bölümünü oluşturan “Alevi Talep ve Bildirgeleri” (s. 211–223), Alevi topluluklarının yakın dönemde dile getirdikleri kurumsal talepleri ve

toplumsal beklentileri ele alan önemli bir bölüm niteliğindedir. Bu kısımda, Mayıs 1989'da Hamburg Alevi-Bektaşî Kültür Grubu tarafından hazırlanan bildirgeye yer verilmekte ve söz konusu bildirgede ifade edilen temel sorun alanları ile çözüm önerileri sistematik biçimde sunulmaktadır. Bildirge, Alevi toplulukların uzun yıllardır karşılaştıkları yapısal sorunları görünür kılmayı, bu sorunlara yönelik toplumsal farkındalık oluşturmaya ve çözüm önerilerini kurumsal bir çerçevede ifade etmeyi amaçlayan önemli bir metin olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda bildirgede dile getirilen talepler, Alevi kimliğinin tanınması, inanç özgürlüğünün güvence altına alınması ve kurumsal eşitliğin sağlanması gibi temel başlıklar etrafında şekillenmektedir. Bildirgede yer alan değerlendirmeler, Alevi toplulukların hem Türkiye'de hem de diaspora bağlamında karşılaştıkları sorunları ortak bir perspektif üzerinden ele almakta; eğitim, ibadet mekânları, kültürel faaliyetler ve temsiliyet gibi alanlarda yaşanan sıkıntıların çözümüne yönelik öneriler sunmaktadır. Yaman'ın bu bölümü aktarmakta gütmüş olduğu amaç, Alevi topluluklarının çağdaş taleplerinin tarihsel süreç içinde nasıl bir devamlılık gösterdiğini belgelemek ve eserin önceki bölümlerinde ele alınan tarihsel-sosyolojik arka planla ilişkilendirmektir.

Bölümün genel bütünlüğü içinde bildirgenin yer alması, Alevi toplulukların tarihsel deneyimlerinin güncel taleplerle nasıl kesiştiğini göstermekte; böylece eser, Aleviliğin yalnızca tarihsel ve teolojik yönleriyle değil, aynı zamanda toplumsal ve politik boyutlarıyla da ele alındığı bir çerçeve sunmaktadır. Beşinci bölüm, Alevi kimliğinin kamusal görünürlüğü, kurumsal yapılanma ve insan hakları temelinde şekillenen taleplerin özetlenmesiyle eserin tematik bütünlüğünü tamamlayan önemli bir kapanış niteliğindedir.

“Sonuç” bölümü (s. 224), diğer bölümlere kıyasla daha kısa tutulmuş olup çalışmanın genel çerçevesini tamamlayıcı nitelikte bir değerlendirme sunmaktadır. Bu bölümde kapsamlı bir özetleme yapılmasından ziyade Alevi kültürünün korunması, sürdürülmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik toplumsal ve kurumsal katkıların önemi vurgulanmaktadır. Yaman, Alevi inanç ve kültür yapısının tarihsel derinliğine dikkat çekerek, bu mirasın yaşatılmasının hem topluluk içi dayanışma hem de kültürel çeşitliliğin korunması açısından temel bir gereklilik olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Alevi topluluklarına yönelik tarihsel kırılmaların ve dönüşüm süreçlerinin hatırlanmasının, kültürel belleğin sağlamlaştırılmasına katkı sunduğu ifade edilmektedir. Bu yönüyle “Sonuç” bölümü, eserin tamamında ele alınan tarihsel,

inançsal ve kültürel unsurların geleceğe yönelik bir perspektifle yorumlandığı bir kapanış niteliği taşımaktadır.

Eserin son kısmında ise özellikle “Kronoloji” kısmı (s. 225–231), eserin önceki bölümlerinde işlenen tarihsel gelişim çizgisini ana hatlarıyla takip etmeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca “Kaynakça” bölümünde yer alan seçilmiş eserler (s. 232–242), konuyla ilgili literatüre giriş yapmak isteyen okuyucular için yol gösterici nitelik taşımaktadır. “Sözlük” kısmı (s. 243–250) ise eserde geçen temel kavramların anlamlandırılmasını kolaylaştırarak metnin bütüncül anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Bu yapı, eserin yalnızca tanıtıcı bir inceleme olmanın ötesine geçerek araştırma sürecine yönelik yönlendirici bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Böylece çalışma hem akademik literatür hem de topluluk içi kültürel bellek açısından başvuru niteliğinde bir kaynak olarak değerlendirilmekte; Alevi inanç sistemi üzerine yapılacak yeni araştırmalara metodolojik ve kavramsal bir temel sağlamaktadır.

Sonuç olarak eser, Alevi inanç sisteminin tarihsel gelişimini, sosyokültürel yapısını ve edebiyat, müzik ile ritüel pratikler gibi kültürel bileşenlerini bütüncül bir çerçevede ele alan kapsamlı bir çalışma niteliği taşımaktadır. Bölümlerin düzeni ve konuların sistematik aktarımı, Alevi inanç sistemi üzerine araştırma yapan ya da bu alanda çalışma yürütmeyi planlayan araştırmacılar için işlevsel bir kaynak sunmaktadır.

Çalışmada tartışmalı ya da farklı biçimlerde yorumlanan konuların tarihsel bağlam içinde açıklanması, literatürdeki kavramsal belirsizliklerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte bazı bölümlerde ele alınan konuların görece sınırlı tutulduğu, özellikle edebiyat, müzik ve sanat gibi zengin bir geleneğe sahip alanların daha geniş bir perspektifle işlenebileceği görülmektedir.

Bu çerçevede eser, Alevi inanç sistemine ilişkin literatüre hem tarihsel hem kültürel yönden katkı sunmakta; farklı araştırma düzeylerindeki okuyucular için temel başvuru niteliği taşıyabilecek bir çerçeve ortaya koymaktadır.

Kaynakça

YAMAN, Ali (2024). *Şâh-ı Merdân’a Talip Olanlar: Kızılbaşlar, Aleviler, Bektaşîler*. İstanbul: Post Yayınevi.